

Інформаційна довідка щодо підвищення рівня соціального захисту дітей з інвалідністю*

Анотація. В Інформаційній довідці викладено результати аналізу норм законодавства щодо окремих видів соціальних виплат, які надаються сім'ям, в яких виховуються діти з інвалідністю. Висвітлено теоретичні аспекти соціальних виплат, передбачених Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», їх види та відмінні ознаки. Акцентовано увагу на правовій природі соціальної допомоги як виду соціального забезпечення. Визначено напрями удосконалення законодавства з питань соціального захисту дітей з інвалідністю.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна допомога, надбавка, дитина з інвалідністю, прожитковий мінімум.

Вступ

Важливим напрямом державної соціальної політики України є забезпечення інтеграції дітей з інвалідністю у суспільне життя шляхом створення безбар'єрних умов і рівних можливостей для розвитку, навчання, дозвілля, набуття знань, навичок і соціальних компетенцій, а також гарантування соціального захисту.

За останніми офіційними даними Державної служби статистики в Україні налічувалося 163,9 тис дітей з інвалідністю¹. Близько 80 % дітей з обмеженими можливостями виховується у сім'ях, інші – в інтернатних закладах². В освітньому просторі спостерігається поступовий прогрес у підтримці дітей з інвалідністю шляхом переходу до інклюзивної моделі навчання. Щодо соціального захисту сімей, які виховують дітей з інвалідністю, то рівень матеріального забезпечення та соціального обслуговування залишається незадовільним і обумовлює необхідність реформування всього законодавства про соціальну допомогу з метою приведення його у відповідність до сутності права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України)³.

Основна частина

У Преамбулі Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (далі – Закон) зазначено, що відповідно до Конституції України особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю гарантується право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму. Таким чином, конституційна гарантія щодо розміру соціальної виплати поширена на державну

¹ У Держстаті розповіли, скільки в Україні людей з інвалідністю. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-invalidnist-statystyka/31324501.html> (дані актуальні станом на січень 2021 року)

² Міжнародний день людей з інвалідністю – скільки таких дітей в інтернатах і як їм допомогти. URL: <https://sos-ukraine.org/novyny/mizhnarodnyj-den-lyudej-z-invalidnistyu-skilky-takyh-ditej-v-internatah-i-yak-yim-dopomogty/>

³ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

соціальну допомогу. Цей вид соціального забезпечення є основним, але не єдиним у системі заходів соціального захисту сім'ї, яка виховує дитину з інвалідністю.

Оскільки сім'я є найкращим середовищем для виховання, реабілітації, адаптації до суспільного життя дітей з інвалідністю, законодавством передбачено різні преференції соціально-трудового характеру для її членів, які безпосередньо здійснюють догляд за дитиною. Як види соціального захисту, ці преференції мають похідний, тобто вторинний характер, як за суб'єктною ознакою (соціальний ризик стався з дитиною, але наслідки його настання впливають на соціальний статус всієї сім'ї, її членів, зокрема через необхідність надання дитині постійного стороннього догляду), так і за організаційно-правовим способом надання захисту (основним джерелом матеріального забезпечення, відповідно до Закону, є державна соціальна допомога).

Похідний (вторинний) характер будь-яких видів соціального захисту означає відсутність підстав для обов'язкового поширення на них гарантій щодо розміру не нижче прожиткового мінімуму, оскільки така умова стосується соціальних виплат, що є основним джерелом існування.

З урахуванням обмежених можливостей особи з інвалідністю будь-якого віку до самообслуговування, Законом передбачена надбавка на догляд, цільовим призначенням якої є компенсація додаткових витрат або неотримання доходу сім'єю у зв'язку із здійсненням догляду. Як похідна від основної виплати, надбавка нараховується і виплачується разом із державною соціальною допомогою. Більш того, її розмір може перевищувати розмір основної виплати (частини перша та третя статті 3 Закону) і залежить від низки чинників, пов'язаних з тяжкістю інвалідності, основними потребами та віком особи з інвалідністю.

Практика реалізації положень Закону щодо забезпечення належного рівня соціального захисту має певні труднощі, пов'язані з розміром соціальних виплат. Для підвищення рівня соціального захисту дітей з інвалідністю і осіб, які доглядають дітей з інвалідністю до 18 років, розроблено законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» щодо приведення у відповідність до норм статті 46 Конституції України розміру соціальної допомоги на дитину з інвалідністю та надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю» (реєстр. № 11383 від 27.06.2024)⁴. Проектом пропонується внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» з метою встановлення: розміру державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років – 100 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та розміру надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю до 18

---

⁴ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» щодо приведення у відповідність до норм статті 46 Конституції України розміру соціальної допомоги на дитину з інвалідністю та надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю (реєстр. № 11384 від 27.06.2024 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44509>

років – не нижче прожиткового мінімуму для працездатних осіб (статті 2, 3 Закону відповідно).

Як зазначено у пояснювальній записці, положення законопроекту розроблені з урахуванням рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, який дійшов висновку, що розмір соціальної допомоги на дитину з інвалідністю та розмір надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю не можуть бути нижчими від розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом. Більш того, на думку суду, зазначені соціальні виплати стосуються двох різних категорій осіб, а саме: допомога на дитину сплачується на утримання дитини з інвалідністю, а надбавка на догляд за дитиною сплачується безпосередньо на утримання особи, яка здійснює такий догляд, і не має інших видів доходів⁵.

Розглянувши законопроект, вважаємо за доцільне висловити таке. Доволі часто у своїх рішеннях суди припускаються концептуальних помилок зіставлення суспільних відносин щодо забезпечення соціальних прав людини, у розумінні статті 46 Конституції України, з суспільними відносинами щодо надання інших видів соціальних виплат, особливо таких, які мають похідний характер або є додатковими заходами соціального захисту і фінансуються за рахунок бюджетних коштів. Надбавку на догляд за дитиною за жодних умов не можна вважати ані самостійним видом соціального забезпечення, ані правом особи в аспекті забезпечення свого утримання у зв'язку з доглядом за дитиною з інвалідністю.

Надбавка на догляд за дитиною як за назвою, так і за правовими ознаками є доплатою, яка компенсує витрати на догляд дитини. Джерелом утримання осіб є соціальна допомога на дитину з інвалідністю (так само, як допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку або допомога по безробіттю тощо), розмір якої не може бути меншим за прожитковий мінімум, без врахування доплат і надбавок або інших видів доходів. Як правило, одержувачем допомоги на дитину з інвалідністю є один із батьків дитини або особа, яка її замінює (тобто сім'я). Ухваливши рішення у справі, суд змінив не тільки цільове призначення надбавки, а й фактично встановив новий вид соціальної допомоги та її розмір, поширивши конституційні гарантії на ті виплати, на які вони не можуть бути поширені за своєю правовою природою.

Звичайно, суд виходив з гуманістичних позицій та розуміння того, що особа, яка здійснює постійний догляд за дитиною з інвалідністю, з об'єктивних причин може не мати джерел доходу для забезпечення своїх індивідуальних потреб і тому підлягає соціальному захисту з боку держави, яка визнає себе соціальною. Обраний спосіб вирішення проблеми створює потенційні ризики подальшої судової практики щодо зміни цільового призначення видів соціальних виплат та поширення конституційних гарантії на ті виплати, пільги та інші преференції, до яких такі гарантії не повинні застосовуватися.

---

⁵ Постанова Верховного Суду від 11 квітня 2024 року у справі № 500/429/23 (адміністративне провадження № К/990/32998/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118305793>

Наявність у положеннях статті 46 Основного Закону України узагальненого терміну «соціальні виплати» не означає, що всі без винятку соціальні виплати є елементом конституційного статусу особи і право особи на них є абсолютним. Надбавки, пільги, компенсації, разові виплати, інші соціальні преференції похідного характеру лежать у площині доцільності та розсуду законодавчої влади, яка може їх встановлювати, змінювати або скасовувати залежно від обраного способу реалізації соціальної політики щодо запровадження / скасування додаткових заходів соціального захисту для певної категорії осіб.

Судова практика черговий раз виявила проблему правової невизначеності норм про соціальні допомоги, їх назву, правові ознаки та сутність. У зв'язку з чим, вважаємо слушним у законопроекті сформулювати пропозицію, якою передбачити право особи, яка здійснює догляд за дитиною з інвалідністю обирати виплати між: соціальною допомогою у зв'язку з доглядом за дитиною (через відсутність інших джерел особистого доходу) або доплатою на догляд за дитиною з інвалідністю (з врахуванням потреб дитини та інших доходів сім'ї).

Запровадження нового виду соціальної допомоги є більш складним з точки зору необхідності розмежування порядку призначення такої допомоги від надбавки на догляд за дитиною, але концептуально правильним. Окрім того, це відповідатиме дотриманню європейських стандартів призначення соціальної допомоги – врахування індивідуального критерію необхідності надання соціальної допомоги особі через відсутність у неї достатніх матеріальних ресурсів з об'єктивних причин (Європейський комітет з соціальних прав Ради Європи у Висновку щодо трактування змісту пункту 1 статті 13 Європейської соціальної хартії (переглянутої) «Право на медичну та соціальну допомогу»)⁶.

Висновки.

Рівень матеріального забезпечення осіб з інвалідністю є відображенням рівня розвитку суспільства в цілому. В Україні, як і в більшості цивілізованих держав, соціальний захист дітей з інвалідністю є системою заходів, спрямованих на подолання наслідків настання соціального ризику та компенсацію обмежень через інвалідність. Ця система потребує критичного аналізу в контексті реформування і досягнення основної мети соціального захисту дітей з інвалідністю – забезпечення достатнього життєвого рівня.

Пріоритетним, на нашу думку, є ревізія норм законодавства на предмет визначення тих соціальних виплат, які є базовими видами соціального захисту і виконують функцію основного джерела існування. Надання інших додаткових заходів соціального захисту, окрім цільового призначення (пом'якшення або подолання наслідків настання соціального ризику), не повинні створювати множину розпорошеності видів соціального захисту. Це знижує їх прозорість та ефективність.

---

⁶ DIGEST OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COMMITTEE OF SOCIAL RIGHTS. Council of Europe, June 2022. URL: <https://rm.coe.int/digest-ecsr-prems-106522-web-en/1680a95dbd>

Урахування зауважень дозволить уникнути таких ризиків прийняття законопроекту:

– неузгодженості положень законопроекту з правовою природою державних соціальних допомог та їх відмінностей від інших видів соціальних преференцій;

– фінансово-економічних, зокрема пов'язаних зі змінами показників Державного бюджету;

– неоднозначності практики застосування нормативних положень і збільшення навантаження на судову систему через збільшення кількості судових справ.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

* Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.